

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 452

Rozwój trwały i zrównoważony

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2016

Redakcja wydawnicza: Elżbieta Kozuchowska
Redakcja techniczna i korekta: Barbara Łopusiewicz
Łamanie: Beata Mazur
Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronach internetowych
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2016

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-619-0

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław
tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp.....	7
------------	---

Część 1. Teoretyczne aspekty rozwoju trwałego i zrównoważonego

Arnold Bernaciak: Aktualne trendy relacji gospodarka–środowisko w Polsce w układzie presja – stan – reakcja / Current trends of relationships between economy and environment in Poland in a pressure – state – response framework	11
Tadeusz Borys: O dwóch komplementarnych ujęciach nowego paradygmatu konsumpcji / About two complementary approaches of a new consumption paradigm	22
Andrzej Czyżewski, Piotr Kulyk: Kształtowanie rozwoju trwale zrównoważonego w ekonomii rolnej w optyce historycznej i współczesnej / Creating permanently sustainable development in agricultural economics in historical and modern perspective	32
Johannes (Joost) Platje: Efficiency, fragility and unsustainable development / Wydajność, kruchość i niezrównoważony rozwój	46
Łukasz Popławski, Bogusław Kaczmarczyk: Problemy zrównoważonego rozwoju – wycena przestrzeni publicznej / Problems of sustainable development – evaluation of public space	58
Agata Rudnicka: Nowe standardy zarządzania jakością i środowiskiem a zrównoważony rozwój przedsiębiorstwa / New quality and environmental management standards vs. sustainable development of a company	65
Ivan Telega, Maciej Malaczewski: Wzrost gospodarczy, zasoby naturalne oraz środowisko w świetle schumpeterowskiej teorii wzrostu / Economic growth, natural resources and environment in the light of Schumpeterian growth model	74

Część 2. Globalny wymiar rozwoju zrównoważonego

Agnieszka Becla: Problemy ekologiczne a Milenijne Cele Rozwoju w świetle idei zrównoważonego rozwoju / Ecological problems and Millennium Development Goals in the light of the sustainable development idea.....	93
Adam Budnikowski: Wybrane tendencje gospodarki światowej w latach 1946–2016 / Chosen trends of the world economy in the years 1946–2016	106
Stanisław Czaja: Czynniki niedostatecznej realizacji Milenijnych Celów Rozwoju – analiza globalna / Factors of the insufficient realization of Millennium Development Goals – global analysis	115

Eugeniusz Kośmicki: Współczesna globalna sytuacja kryzysowa a możliwości zrównoważonego rozwoju / Contemporary global crisis vs. a possibility of sustainable development	126
Leon Olszewski, Barbara Olszewska: Geoeconomiczne aspekty polityki rozwoju zrównoważonego / Geoeconomic aspects of sustainable development policy	137
Bartosz Ziemblicki: Zrównoważony rozwój z perspektywy prawa międzynarodowego i europejskiego / Sustainable development from the perspective of international and European law	149

Część 3. Problemy rozwoju zrównoważonego w ujęciu sektorowym i lokalnym

Hanna Adamska: Realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju na obszarach wiejskich – studium przypadku / Implementation of sustainable development concept on rural areas – case study	165
Anna Bernaciak: Zmiany świadczeń dostarczanych przez ekosystemy w następstwie procesów rewitalizacji w miastach / Changes of the ecosystem services in the process of revitalization in cities	177
Joanna Godlewska: Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju zrównoważonej turystyki na obszarach przyrodniczo cennych / Theoretical and practical aspects of sustainable tourism development in precious natural areas .	185
Krzysztof Posłuszny: Wybrane metody analizy wpływu procesów fragmentacji na emisje środowiskowe / Chosen methods of analysis of fragmentation influence on the environmental emissions.....	197
Stanisław Korenik, Dorota Rynio, Alicja Zakrzewska-Półtorak: Miejski obszar funkcjonalny Wrocławia jako rdzeń województwa dolnośląskiego / Wrocław functional area as the core of the Lower Silesia Voivodeship.....	207
Paulina Legutko-Kobus: Zarządzanie dziedzictwem kulturowym jako element implementacji rozwoju zrównoważonego na poziomie lokalnym / Management of cultural heritage as implementation of sustainable development at the local level	219
Monika Paradowska: Wyzwania dotyczące współpracy interesariuszy na rzecz zrównoważonego rozwoju transportu w polskich miastach / Challenges for cooperation with stakeholders of sustainable transport in Polish cities	229
Przemysław Skulski: Miejsce przemysłu obronnego w gospodarce – wybrane problemy / The place of defence industry in economy – selected aspects.....	242
Marian Woźniak: Perspektywy i wyzwania turystyki w koncepcji zrównoważonego wykorzystania zasobów naturalnych / Perspectives and challenges of tourism in the concept of sustainable use of natural resources ...	258

Wstęp

Pojęcie trwałości w gospodarowaniu pojawiało się już kilkaset lat temu. W 1713 r. posługiwał się nim H.C. Carlowitz w odniesieniu do gospodarki leśnej, a w XIX wieku G.P. Marsh w relacji do niekorzystnych skutków rozwoju gospodarczego. Termin „rozwój trwały i zrównoważony” (*sustainable development*) oficjalnie po raz pierwszy pojawił się podczas Konferencji Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) w Sztokholmie w 1972 r. Od tamtego czasu powstało wiele definicji tego procesu, a większość z nich nawiązuje do tej, którą przedstawiono w *Raporcie Komisji Brundtland „Nasza wspólna przyszłość”* w 1987 r. Według niej rozwój trwały i zrównoważony opiera się na zaspokajaniu potrzeb teraźniejszości bez ryzyka uniemożliwienia zaspokajania potrzeb przyszłych pokoleń.

Prawo przyszłych pokoleń do zaspokajania ich potrzeb rozwojowych implikuje potrzebę stworzenia określonych ram instytucjonalno-prawnych stymulujących zmiany działalności ekonomicznej i społecznej w kierunku ochrony zasobów środowiska. Polityka rozwoju zrównoważonego jest formułowana i wdrażana w skali globalnej, regionalnej, makroekonomicznej i lokalnej. Niniejsze opracowanie ma na celu wskazanie współczesnych trendów zmian jej podstaw teoretycznych, a także charakterystykę wybranych obszarów działań realizacyjnych.

Pierwsza część opracowania obejmuje teoretyczne, wielowymiarowe aspekty rozwoju trwałego i zrównoważonego. Zawiera odniesienia do nowego paradygmatu konsumpcji (jako jednego z podstawowych procesów gospodarczych), zmian relacji gospodarka-środowisko wraz ze sposobami ich identyfikacji, a także problemów nierównoważenia rozwoju. Opisano również wkład teorii zrównoważonego rozwoju do ekonomii rolnej, a następnie elementy zastosowań owej teorii w wycenie przestrzeni publicznej i funkcjonowaniu przedsiębiorstwa.

Drugą część opracowania poświęcono prawnym, politycznym i praktycznym problemom rozwoju trwałego i zrównoważonego w wymiarze globalnym. Problemy te zaprezentowano zarówno w perspektywie historycznej, jak i współczesnej w odniesieniu do kryzysu ekonomicznego i wiodących inicjatyw międzynarodowej polityki rozwoju. Poruszono też aspekty geoekonomiczne.

Trzecią i ostatnią część poświęcono problematyce rozwoju zrównoważonego w ujęciu sektorowym i lokalnym. Koncepcje równoważenia rozwoju poszczególnych sektorów gospodarki czy obszarów funkcjonalnych wyrastają z szerszego nurtu myśli ekonomicznej. W tym sensie są częścią i swoistym rozwinięciem (lub uszczegółowieniem) teorii rozwoju zrównoważonego. W wymiarze sektorowym w niniejszym opracowaniu uwzględniono przemysł, rolnictwo, transport i turystykę z uwzględnieniem polityk regulujących te dziedziny życia gospodarczego. W ukła-

dzie terytorialnym odniesiono się do uwarunkowań rozwoju obszarów miejskich i terenów wiejskich.

Prezentowane artykuły stanowią wkład do dyskusji nad ewolucją teorii rozwoju zrównoważonego i możliwościami jej urzeczywistnienia w praktyce, nad uwarunkowaniami wdrażania działań formułowanych na szczeblu Unii Europejskiej oraz na poziomie państw członkowskich (w tym adresowanych do podmiotów w skali lokalnej). Dotyczy to zarówno polityk makroekonomicznych, jak i sektorowych – w tym polityki środowiskowej. Skuteczność i efektywność tych działań może być odpowiedzią na wiele współczesnych wyzwań gospodarczych, społecznych i politycznych.

Karol Kociszewski

Agnieszka Becla

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
e-mail: agnieszka.becla@ue.wroc.pl

**PROBLEMY EKOLOGICZNE
A MILENIJNE CELE ROZWOJU W ŚWIETLE IDEI
ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU**

**ECOLOGICAL PROBLEMS AND MILLENNIUM
DEVELOPMENT GOALS IN THE LIGHT
OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT IDEA**

DOI: 10.15611/pn.2016.452.08

JEL Classification: O57

Streszczenie: W artykule autorka przedstawiła wybrane problemy ekologiczne świata. Należą do nich: (1) globalne zmiany klimatyczne, (2) degradacja warstwy ozonowej, (3) rozszerzenie strefy kwaśnych opadów, (4) postępujące zanieczyszczenie wód morskich i oceanicznych, (5) degradacja i ograniczenie zasobów wody pitnej, (6) deforestacja, (7) stepowanie i pustynnienie, (8) ograniczenie bioróżnorodności, (9) redukcja użytków pozaekonomicznych czy (10) degradacja przestrzeni okołoziemskiej. Autorka przeanalizowała Milenijne Cele Rozwoju i ich związki z globalnymi wyzwaniami ekologicznymi oraz ideą zrównoważonego rozwoju. W artykule autorka nie badała związków między globalnymi problemami ekologicznymi a Agendą Zrównoważonego Rozwoju 2030. Ten ostatni dokument potwierdza spostrzeżenia autorki dotyczące niedostatecznego uwzględnienia w Milenijnych Celach Rozwoju idei zrównoważonego rozwoju i problemów globalnego środowiska przyrodniczego.

Słowa kluczowe: globalne problemy ekologiczne, Milenijne Cele Rozwoju, zrównoważony rozwój.

Summary: In the article the authoress introduced the chosen ecological problems of the world. These are: (1) global climatic changes, (2) degradation of the ozone layer, (3) extension of the zone of acid falls, (4) progressive pollution of sea and oceanic waters, (5) degradation and the limitation of the supplies of drinking water, (6) deforestation, (7) deserting, (8) reduction of biodiversity, (9) reduction of non-economical uses of environment (10) degradation of the circumterrestrial space. The authoress analyzed Millennium Development Goals and their relationships with global ecological challenges and the idea of the sustainable development. In the article the authoress did not study relationships between global ecological problems and Agenda of Sustainable Development 2030. This last document confirms the authoress's observations relating to insufficient regard of the sustainable development idea and the problems of the global natural environment in the Millennium Development Goals.

Keywords: global ecological problems, Millennium Development Goals, sustainable development.

1. Uwagi wstępne

Narastająca w XIX oraz XX wieku antropopresja na środowisko przyrodnicze spowodowała pojawienie się globalnych zagrożeń ekologicznych, takich jak: (1) globalne zmiany klimatyczne, (2) degradacja warstwy ozonowej, (3) rozszerzenie strefy kwaśnych opadów, (4) postępujące zanieczyszczenie wód morskich i oceanicznych, (5) degradacja i ograniczenie zasobów wody pitnej, (6) deforestacja, (7) stepowanie i pustynnienie, (8) ograniczenie bioróżnorodności, (9) redukcja użytków pozaekonomicznych czy (10) degradacja przestrzeni okołoziemskiej¹. Każde z nich generuje określone krótko- i długookresowe konsekwencje dla środowiska przyrodniczego czy realizowanych form aktywności gospodarczej i społecznej. Z drugiej strony, wzrosło zainteresowanie różnymi pomysłami ograniczającymi degradację środowiska przyrodniczego, od skali lokalnej po globalną. Przyniosło to wiele inicjatyw i działań, które pozwoliły tworzyć wielowymiarowe systemy ochrony środowiska przyrodniczego i racjonalnej eksploatacji jego zasobów. Rozwinęła się również wiedza w zakresie wzajemnych związków między środowiskiem przyrodniczym a człowiekiem, gospodarką i społeczeństwem.

Szczególną wagę przywiązywano do prac nad założeniami i celami strategii rozwoju zrównoważonego. Po Pierwszym Ekologicznym Szczycie Ziemi w 1992 roku w Rio de Janeiro zainteresowanie tą strategią na świecie ogromnie wzrosło. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia okazało się jednak, że jej realizacja jest znacznie bardziej skomplikowana, niż to sobie początkowo wyobrażano. To wywołało pewne zniechęcenie i zmniejszenie ilości działań, dzięki którym można było pogłębić realizację zasad rozwoju trwałego i zrównoważonego. Aby nieco pobudzić ten proces, podjęta została przez Organizację Narodów Zjednoczonych inicjatywa sformułowania, przyjęcia i zrealizowania tzw. Milenijnych Celów Rozwoju.

Celem opracowania jest analiza charakteru związków pomiędzy poszczególnymi celami milenijnymi a ideą zrównoważonego i trwałego rozwoju, zwłaszcza w zakresie wpływu globalnych problemów ekologicznych na wyzwania (zagrożenia) objęte tymi celami. W analizie krytycznie wykorzystano dostępne opracowania, raporty oraz dane statystyczne. Dane dotyczące sytuacji globalnej pochodzą przede wszystkim z corocznych raportów przygotowywanych pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych *The Sustainable Development Goals Report*. W opracowaniu nie stawia się hipotezy, czy związki takie istnieją, ani tezy, że istnieją, próbując ją uzasadnić. Związki takie istnieją i nie ma potrzeby ich uzasadniania. Warto natomiast zastanowić się, na czym one polegają².

¹ Zostały one szerzej omówione w pracach: [Czaja, Becla 2002, 2007; Wiąckowski, Wiąckowska 1999; Poskrobko i in. 2007].

² Przedmiotem analizy są wyłącznie Milenijne Cele Rozwoju, przyjęte w Deklaracji Milenijnej z 2000 roku. Por. [My ludy... 2000]. Nowe cele zawarte w *The Sustainable Development Goals* nie zostały uwzględnione z powodu objętości opracowania oraz horyzontu (2030 rok) realizacji.

2. Charakterystyka ekologiczna Milenijnych Celów Rozwoju

Zestaw Milenijnych Celów Rozwoju z 2000 roku stanowi osiem następujących celów:

- (1) wyeliminowanie skrajnego ubóstwa i głodu,
- (2) zapewnienie powszechnego nauczania na poziomie podstawowym,
- (3) promowanie równości płci i awansu społecznego kobiet,
- (4) ograniczenie umieralności dzieci,
- (5) poprawienie opieki zdrowotnej nad matkami rodzącymi,
- (6) ograniczenie rozprzestrzeniania się HIV/AIDS, malarii i innych chorób zakaźnych,
- (7) stosowanie zrównoważonych metod gospodarowania zasobami naturalnymi,
- (8) stworzenie globalnego partnerstwa porozumienia na rzecz rozwoju.

Każdemu z powyższych celów towarzyszyły zadania, konkretyzujące dany cel. Zadania te mają podwójny wymiar informacyjny. Z jednej strony precyzują zakres niezbędnych przedsięwzięć, które pozwolą zrealizować poszczególne cele milenijne. Z drugiej zaś pokazują, jak duży jest zakres wyzwań i problemów współczesnego świata. Jednocześnie jest to informacja o dysproporcjach (różnicach) istniejących pomiędzy państwami, społeczeństwami i regionami na kuli ziemskiej, w wielu podstawowych zakresach – na przykład edukacji, zdrowia, materialnego zaspokojenia potrzeb, dostępu do „czystego” środowiska przyrodniczego, „uczciwej” wymiany handlowej czy rozwoju gospodarczego.

Cel pierwszy skupiał się na potrzebie wyeliminowania skrajnego ubóstwa i głodu. Bieda oznaczała w tych warunkach niedożywienie, czasami wręcz głód, brak dostępu do czystej, bieżącej wody pitnej oraz ograniczenie lub brak dostępu do lekarzy czy edukacji. Najbardziej dramatycznym wyrazem biedy był głód. Wszystkie powyższe problemy były bezpośrednio związane z jakością środowiska przyrodniczego, dostępem do jego zasobów i umiejętnością racjonalnego korzystania z nich oraz z usług ekosystemów.

Analiza przestrzennego rozmieszczenia zjawiska głodu czy ubóstwa w relacji do stanu środowiska przyrodniczego pokazuje dość jednoznaczną korelację. Głód czy bieda zmuszają ludzi do nadmiernej i często nieracjonalnej eksploatacji zasobów przyrodniczych – odnawialnych oraz nieodnawialnych. Ta trudna sytuacja jest wzmocniona niedowładem instytucjonalnym w sferze produkcji i dystrybucji dóbr. W literaturze ekonomiczno-społecznej znaleźć można wiele opracowań, które pokazują nieoptymalność korzystania ze środowiska przyrodniczego i/lub łamanie w procesach gospodarowania zasad zrównoważonego i trwałego rozwoju (por. [Czaja, Becla 2002, 2007]). Badania ekologiczno-geograficzne pokazują, że zły stan środowiska przyrodniczego jest w wielu przypadkach zarówno przyczyną biedy czy głodu, jak i ich skutkiem.

W celu drugim przyjęto zapewnienie powszechnego nauczania na poziomie podstawowym. Założono, że do roku 2015 dzieci na całym świecie, bez względu na płeć, będą mogły ukończyć szkołę podstawową. Obecnie na świecie mieszka ponad

850 milionów osób, które nie potrafią czytać i pisać, czyli są analfabetami w formie analfabetyzmu pierwotnego oraz wtórnego. Ponad 350 milionów dzieci w wieku szkolnym nie ma z różnych przyczyn dostępu do systemu edukacji. Podstawowym tego powodem są relatywnie szybko rosnące koszty edukacji publicznej oraz prywatnej. Kraje słabo rozwinięte nie są w stanie sprostać temu zjawisku, co oznacza ograniczanie dostępu do edukacji publicznej, a w przypadku państw upadłych zanik jakichkolwiek systemów edukacji.

Niedowładowi systemów edukacji towarzyszą bardzo niepokojące zjawiska, dodatkowo pogłębiające trudną sytuację w tym zakresie. Po pierwsze, obserwuje się narastające zjawisko analfabetyzmu funkcjonalnego (wtórnego). Wyraża się on między innymi w braku zrozumienia tekstu czytanego czy wypowiedzianego, utracie umiejętności sprawnego czytania, a także w coraz powszechniejszej przypadłości popełniania błędów w pisowni i działaniach arytmetycznych. Zjawisko analfabetyzmu funkcjonalnego jest szczególnie niebezpieczne w warunkach społeczeństwa informacyjnego. Prowadzi bowiem do tzw. zjawiska „bezradności wobec źródła informacji” i wykluczenia informacyjnego. Ocenia się, że zjawisko analfabetyzmu funkcjonalnego dotyka obecnie ponad dwa miliardy ludzi, zarówno w krajach słabo rozwiniętych, jak i zaawansowanych cywilizacyjnie.

Po drugie, obserwuje się narastający wpływ kulturowo-religijnych czynników na kształt współczesnej edukacji. W systemach edukacji tzw. prawdy wiary zastępują naukę. Przykładem może być ekspansja nauczania religii w szkołach, degradacja nauki o seksie i życiu erotycznym człowieka czy upowszechnienie kreacjonistycznych koncepcji w miejsce teorii ewolucji. Tworzy to człowieka i społeczeństwo nieufne do nauki, odtwórczo innowacyjne, a czasami wręcz stagnacyjne. „Prawdy wiary” stają się wyznacznikami dla polityków, twórców prawa i rozwiązań instytucjonalnych. W efekcie przełom tysiącleci przyniósł ekspansję teokracji jawnych (na przykład Iran) lub ukrytych (na przykład Polska czy Malta). W takich warunkach nie ma możliwości upowszechniania naukowej wiedzy o środowisku przyrodniczym, sposobach korzystania z zasobów przyrodniczych czy strategiach zrównoważonego i trwałego rozwoju. Przesady i syndromy zastępują naukę, nie pozwalając na skuteczne wyjście z myrdalowskiego „zaklętego kręgu ubóstwa” oraz ograniczenie antropopresji na środowisko przyrodnicze.

Po trzecie, w wielu regionach świata wzmogły się bezpośrednie lub pośrednie bariery utrudniające dostęp do edukacji dziewcząt i kobiet. W efekcie są one odsuwane od wielu efektów rewolucji informacyjnej i mają ograniczone możliwości partycypacji w życiu politycznym oraz zawodowym. W demokratycznych krajach próbuje się to rozwiązać poprzez wprowadzenie parytetów i/lub likwidację barier kulturowych czy prawnych. W krajach o niższym poziomie rozwoju cywilizacyjno-obywatelskiego stosuje się różnorodne naciski spychające kobiety do roli matek rodzących i wychowujących dzieci oraz gospodyń domowych. W krajach zacofanych, o totalitarnych rozwiązaniach społeczno-politycznych i kulturowych, wprowadza się oficjalne zakazy. Na ile podejście takie jest groźne dla środowiska przy-

rodniczego i ludzkiej cywilizacji, stara się pokazać ekonomia feministyczna [Dijkstra, Platenga (red.) 2003].

Częściowe przewycięzanie problemów w ramach drugiego celu możliwe jest między innymi poprzez konieczność rozwoju metod edukacji formalnej i nieformalnej, na przykład poprzez Internet. W wielu regionach świata, zwłaszcza w przestrzeni państw upadłych, niezbędne jest wsparcie edukacji poprzez wolontariat. W krajach, gdzie administracja publiczna jest dostatecznie sprawna, niezbędna jest wola polityczna władz krajowych i lokalnych. Nie obędzie się również bez zewnętrznej pomocy edukacyjnej, w postaci wsparcia materialnego (budynki, budowle, wyposażenie szkół i procesu dydaktycznego), finansowego (płace dla pracowników, media itp.) oraz logistycznego (organizacja dydaktyki i niezbędnych rozwiązań prawno-instytucjonalnych).

Jeżeli nie uda się ograniczyć negatywnych zjawisk towarzyszących problemom edukacji, wówczas tworzyć się będą społeczeństwa różniące się dostępem do informacji. Będą to społeczeństwa informacyjne o różnym poziomie rozwoju (zaawansowania). Jednocześnie narastać będą zjawiska funkcjonalnego analfabetyzmu i wykluczenia informacyjnego, nawet w bogatych społeczeństwach. Z punktu widzenia społeczeństwa informacyjnego są to bardzo niebezpieczne procesy. Podobnie jak z perspektywy towarzyszącej temu społeczeństwu gospodarki opartej na wiedzy niebezpieczne jest zjawisko upowszechniania się poglądów nienaukowych.

Cel trzeci – promowanie równości płci i awansu społecznego kobiet – miał doprowadzić do wyeliminowania nierówności między obu płciami w dostępie do szkół na każdym poziomie edukacji. Diagnoza danych i informacji pozwala dostrzec powszechność występowania różnych form dyskryminacji kobiet w każdym praktycznie społeczeństwie. W wielu regionach (państwach) widoczna jest również niska aktywność zawodowa i społeczna kobiet wynikająca z istnienia wielu barier prawnych, kulturowych czy religijnych. Dominacja koncepcji religijnych redukuje często rolę kobiety do elementów naturalnych, jak na przykład rodzenie dzieci. Powszechnym na świecie zjawiskiem jest też niewolnicze wykorzystywanie pracy kobiet.

Aby ograniczyć różne formy dyskryminacji kobiet, konieczne jest stworzenie skutecznego systemu prawnego ograniczania takiego zjawiska. Nie jest to proste w świetle doświadczeń nawet najwyżej rozwiniętych społeczeństw, gdzie również nie udało się dostatecznie skutecznie wyeliminować wszelkich form dyskryminacji według płci. W krajach, gdzie rozwiązania i regulacje prawno-instytucjonalne nie są dostatecznie sprawne oraz rozwinięte, dyskryminacja przyjmuje przeróżne formy i zasięg, często w całych społeczeństwach. Niezbędna jest również zmiana form wychowania w rodzinie, zwłaszcza w społeczeństwach, gdzie możliwe jest propagowanie aktywistycznej życiowo postawy wśród dziewcząt. W społeczeństwach, gdzie bariery mają przede wszystkim charakter społeczno-kulturowy, ważny jest rozwój ruchów feministycznych. Pozwalają one na przełamanie tego typu barier. Biorąc pod uwagę dotychczasowe doświadczenia w zakresie dyskryminacji, można spodziewać się, że najbliższych dwóch–trzech dekadach utrzyma się stan nierówności między

kobietami i mężczyznami. Ten aspekt nierównowagi pomiędzy płciami i płynące z niego zagrożenia dostrzegany jest również w ramach strategii rozwoju zrównoważonego, zwłaszcza w Agendzie 21.

Cel czwarty – ograniczenie umieralności dzieci – założył zmniejszenie do 2015 roku stopy umieralności dzieci poniżej piątego roku życia. W wielu regionach świata obserwuje się niewspółmiernie wysoki, jak na przełom XX i XXI stulecia, poziom tego współczynnika, a jednocześnie utrzymuje się on na takim poziomie w długim okresie. Zjawisko takie obserwuje się między innymi w Afryce Subsaharyjskiej i Południowej Azji. Towarzyszy mu brak dostatecznej opieki nad noworodkami, kobietami ciężarnymi i dziećmi, co jest traktowane jako istotny powód nadumieralności w tych grupach demograficznych. Brak fachowej opieki podczas porodu to ważna przyczyna śmierci rodzących kobiet. W społeczeństwach rozwiniętych zjawisko to wyeliminowano w drugiej połowie XIX stulecia. W wielu regionach świata jest ono nadal aktualne. Nadumieralność dzieci wywoływana jest według danych Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) przede wszystkim niedożywieniem (37% zgonów), infekcjami dróg oddechowych (19%), biegunkami (17%), malarii (8%), odry (4%) oraz AIDS (3%). Realizujący cel czwarty dostrzegają, że niezbędny jest rozwój systemów opieki nad noworodkami i dziećmi, wsparcie w zakresie żywienia, a także rozwój edukacji zdrowotnej i profilaktycznej. Duże znaczenie ma również rozwój edukacji seksualnej i dostęp do środków antykoncepcyjnych. To pozwala prowadzić właściwą politykę populacyjną i ograniczyć zjawisko aborcji. Należy zauważyć, że większość chorobowych przyczyn zgonów dzieci łączy się z jakością środowiska przyrodniczego i jego poszczególnych komponentów – powietrza atmosferycznego, wód powierzchniowych oraz gleby (żywności).

Cel piąty – poprawienie opieki zdrowotnej nad matkami rodzącymi – zakładał zmniejszenie do 2015 roku o $\frac{3}{4}$ wskaźnika umieralności okołoporodowej, w porównaniu z rokiem 1990. Ograniczenie zagrożeń dla kobiet rodzących łączyć się będzie ze spełnieniem kilku warunków, a zwłaszcza:

- (1) z uznaniem zdrowia dzieci i matek za sprawę najwyższej wagi,
- (2) ze zmniejszeniem różnic w poziomie zdrowotności społeczeństw bogatych i biednych,
- (3) z zahamowaniem drenażu mózgow (lekarzy, położnych i pielęgniarek) z krajów słabiej rozwiniętych,
- (4) ze zmniejszeniem zagrożenia dla zdrowia związanego ze złym stanem środowiska przyrodniczego,
- (5) ze stworzeniem światowego systemu ochrony zdrowia matek,
- (6) z podniesieniem wiedzy seksualnej przyszłych matek,
- (7) z umożliwieniem dostępu wszystkim kobietom ciężarnym i rodzącym do fachowej pomocy położniczej i lekarskiej.

Brak spełnienia tych warunków wywołuje nadal zjawisko utrzymywania się nadmiernej umieralności kobiet w czasie porodu i zabiegów aborcyjnych.

Cel szósty – ograniczenie rozprzestrzeniania się HIV/AIDS, malarii i innych chorób zakaźnych – nabierał na znaczeniu w ostatnich latach, zwłaszcza w warun-

kach, kiedy AIDS ma charakter pandemii. Rozpowszechnianie się chorób to między innymi efekt braku dostatecznie rozwiniętych systemów opieki zdrowotnej w krajach biednych oraz rosnących kosztów ich funkcjonowania w krajach zamożniejszych, a także braku właściwej koordynacji działań w skali międzynarodowej, co bez wątpienia świadczy o niedostatecznej skuteczności funkcjonowania Światowej Organizacji Zdrowia (WHO). Nie bez znaczenia są również negatywne, postępujące zmiany w środowisku przyrodniczym. Symptomatycznym tego dowodem może być prognoza zmiany struktury przyczyn zgonów na świecie w latach 1980–2020. Zgodnie z nią powinno pojawić się w najbliższych latach więcej przyczyn związanych z coraz trudniejszymi warunkami życia i kompresją przemian społeczno-ekonomicznych w czasie i przestrzeni. Jednocześnie wzrośnie również rola chorób mających swoje przyczyny w środowisku przyrodniczym i będących nowymi pandemiemi.

Zmiany środowiskowe, używanie nowych generacji leków, a także badania genetyczne oraz z zakresu broni biologicznej spowodowały pojawienie się wielu nowych, bardzo groźnych chorób, takich jak: biegunka rotawirusowa, znana od 1973 roku, gorączka krwotoczna wywołana wirusem Ebola, rozpoznana w 1977 roku, podobnie jak legionelloza, znana od 1981 roku, zespół wstrząsu toksycznego TSS, krętkowica kleszczowa nazywana boreliozą, znana od 1982 roku, AIDS rozpoznany w 1983 roku, a także gruźlica odporna na leki, rozpoznana w 1993 roku, cholera wywołana serotypem 0139, rozpoznana w 1993 roku, zakażenie pierwotniakiem *Cryptosporidium*, rozpoznane w 1994 roku, ptasia grypa, rozpoznana w 1998 roku, zakażenie wirusem gorączki zachodniego Nilu, znane od 1999 roku, oraz zespół ostrej niewydolności oddechowej SARS, rozpoznany w 2003 roku, i gorączka krwotoczna wywołana wirusem Marburg, rozpoznana po epidemii w 2004 roku w Angoli. Lista ta jest znacznie dłuższa.

Ograniczenie zagrożeń epidemiologicznych wymaga wzmocnienia międzynarodowej współpracy zdrowotnej i wsparcia ekonomiczno-logistycznego dla społeczności najuboższych i najbardziej zagrożonych, a w efekcie zmniejszenia różnic w zdrowotności społeczeństw bogatych i biednych. Niezbędne jest również rozszerzenie inwestycji w systemie monitorowania chorób zakaźnych oraz stworzenie światowej struktury ochrony zdrowia. Rozszerzenie wiedzy o chorobach i epidemiach, a także tworzenie systemów informacji i waloryzacji zdrowia to kolejny, bardzo ważny filar globalnego systemu monitorowania zdrowia ludzi. W ostatnich latach podkreśla się potrzebę zmniejszenia zagrożenia dla zdrowia związanego ze złym stanem środowiska przyrodniczego.

Najbliższe lata przyniosą wzrost zagrożenia pandemiemi, upowszechnienie się nowych, groźnych chorób zakaźnych, a także walkę firm farmaceutycznych o zachowanie oligopolistycznych zysków na świecie, głównie poprzez utrzymanie cen leków i upowszechnianie zjawiska lekomanii.

Cel siódmy – stosowanie zrównoważonych metod gospodarowania zasobami naturalnymi – był szczególnie silnie skorelowany z zasadami zrównoważonego rozwoju. Został on rozpisany na trzy obszary działań, z których pierwszy jest deklaracją

włączenia do polityki i programów każdego kraju zasad zrównoważonego rozwoju oraz zahamowania utraty zasobów środowiska przyrodniczego. Natomiast dwa kolejne mają znacznie bardziej pragmatyczny charakter. Wiązą się bowiem z dostępem do wody pitnej i urządzeń sanitarnych, a także warunkami życia mieszkańców slumsów.

W ostatnich czterdziestu latach obserwuje się między innymi zjawisko nadmiernej eksploatacji odnawialnych i nieodnawialnych zasobów przyrodniczych Ziemi, a także wzrost antropopresji w postaci zanieczyszczenia komponentów oraz elementów środowiska przyrodniczego. Ogólnym wyrazem wzrostu różnych form antropopresji w skali kuli ziemskiej są pojawiające się, wspomniane na wstępie globalne problemy ekologiczne. Częściowa przynajmniej realizacja Siódmego Celu Milenijnego wymaga podjęcia przedsięwzięć, które ograniczą antropopresję na środowisko przyrodnicze. Z drugiej strony, niezbędna jest racjonalizacja wykorzystania nieodnawialnych i odnawialnych zasobów przyrodniczych. Dyskusyjna jest natomiast kwestia, czy racjonalizacja taka powinna opierać się na czysto rynkowych zasadach (zgodnie z postulatami ekonomii środowiska), czy powinno to być rozszerzone podejście postulowane przez ekonomię ekologiczną.

Nie bez znaczenia jest także stworzenie wspólnych, planetarnych rozwiązań instytucjonalno-organizacyjnych (na przykład Globalnej Agencji Ekologicznej), które pozwolą zarówno na koordynację działań w skali kuli ziemskiej, jak i skuteczniejsze rozwiązywanie globalnych i lokalnych problemów ekologicznych. Instytucje takie powinny również zajmować się upowszechnianiem zasad i celów strategii rozwoju zrównoważonego we wszystkich społeczeństwach oraz grupach społecznych. Należy także pamiętać, że realizowane obecnie przedsięwzięcia podlegają ocenie według kryteriów sprawiedliwości międzygeneracyjnej. Obecne pokolenie powinien natomiast charakteryzować sprawiedliwy dostęp do „czystego” środowiska przyrodniczego i jego komponentów.

Jeżeli nie uda się skutecznie realizować Siódmego Celu Milenijnego, to w przeciągu najbliższej dekady odczuwać będziemy pogłębienie się antropopresji w krajach biednych i narastające zagrożenia dla ekosystemów szczególnie cennych w tych krajach, a także coraz silniej odczuwalne będą globalne skutki negatywnych zjawisk przyrodniczych.

Cel ósmy – stworzenie globalnego partnerskiego porozumienia na rzecz rozwoju – rozpisany został na siedem kierunków działań. Pierwszy dotyczy dalszego rozwijania otwartego, opartego na ustalonych regułach, przewidywalnego, niedyskryminacyjnego systemu handlu i finansów, łącznie ze zobowiązaniem do prawidłowego sposobu urzędowania, rozwoju i zmniejszania ubóstwa. Dotyczy to skali poszczególnych krajów, jak i skali międzynarodowej. Drugi kierunek związany jest z uwzględnieniem szczególnych potrzeb krajów najmniej rozwiniętych, a zwłaszcza umożliwieniem tym krajom realizacji eksportu bez ceł czy kontyngentów. Ponadto należy rozszerzać programy redukcji zadłużenia dla krajów biednych. Rządowa pomoc skierowana do krajów najbiedniejszych musi być większa i efektywniejsza, a przy tym mniej uwarunkowana politycznie. Dla przykładu, obecna pomoc zagraniczna

USA jest jednoznacznie rozdzielana zgodnie z kryteriami politycznymi i kierowana do państw działających zgodnie z interesami amerykańskimi.

Trzeci kierunek działań zwraca uwagę na szczególne potrzeby krajów śródlądowych i małych rozwijających się państw wyspiarskich. Organizacja Narodów Zjednoczonych przygotowała specjalny Program Działania na rzecz Zrównoważonego Rozwoju Małych Wyspiarskich Krajów Rozwijających się.

Szczególnym problemem współczesnego świata w całości, a wielu państw indywidualnie jest zadłużenie oraz trudności w utrzymaniu długookresowej zdolności do spłaty zadłużenia. W ostatnich trzydziestu latach obserwuje się gwałtowny wzrost rozmiarów zadłużenia w skali globalnej. Zadłużenie to jest szczególnie groźne dla krajów biedniejszych, gdzie obsługa dotychczasowego długu pochłania często wszystkie środki finansowe, które mogłyby być podstawą ich dalszego rozwoju, a same pozyskane wcześniej kredyty i pożyczki zostały roztrwonione na megalomańskie często i zbędne przedsięwzięcia (na przykład największa świątynia na świecie zbudowana na Wybrzeżu Kości Słoniowej) lub rozkradziona. W efekcie tworzy się pętla zadłużenia pogłębiająca niedorozwój społeczno-ekonomiczny w tych krajach.

Poważnym problemem państw biednych, a przy tym ich demograficznie młodych społeczeństw, jest brak strategii zapewniających młodzieży możliwość uczciwej i wydajnej pracy. W efekcie tworzą się warunki do powstania konfliktów społecznych, walk i rewolucji społecznych czy masowej emigracji. Rodzą się także doskonałe warunki do rozwoju ekstremalnych sił polityczno-religijnych oraz terroryzmu.

W szóstym kierunku działań wyeksponowano problem pogodzenia interesów ekonomicznych wielkich, globalnych koncernów farmaceutycznych z dostępem członków biednych społeczeństw do tanich, podstawowych leków. Wbrew pozorom nie jest to łatwy problem, zwłaszcza ze względu na nieustępliwą postawę przemysłu farmaceutycznego.

W kontekście społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy ważnym problemem dla rozwoju wielu regionów na świecie jest udostępnienie korzyści z nowych technologii, zwłaszcza w dziedzinie informacji oraz łączności.

Od wielu lat obserwuje się w wymianie międzynarodowej bardzo niekorzystne warunki dla krajów surowcowych. Liberalizacja tej wymiany wcale nie zmieniła sytuacji, lecz dodatkowo pogłębiła niekorzystne *terms of trade*. Kraje biedne charakteryzują się również zacofaniem technologicznym oraz niedostatkami w zakresie infrastruktury naukowo-badawczej. To bardzo utrudnia (ogranicza) możliwości ich rozwoju w przyszłości. W połączeniu z brakiem własnego kapitału rozwojowego (ludzkiego, rzeczowego czy informacyjnego) możliwości pokonania barier rozwojowych w tych krajach są bardzo zredukowane. Przypomina to wręcz podręcznikową sytuację „zaklętego kręgu ubóstwa” Myrdała–Nurksego. Kraje słabo rozwinięte są interesującą przestrzenią do nadmiernej penetracji przez międzynarodowy kapitał spekulacyjny. Obserwuje się również nadmierną eksploatację lokalnej siły roboczej w krajach biednych.

Podstawowe postulaty zmiany perspektyw rozwojowych państw słabo rozwiniętych łączą się z następującymi projektami:

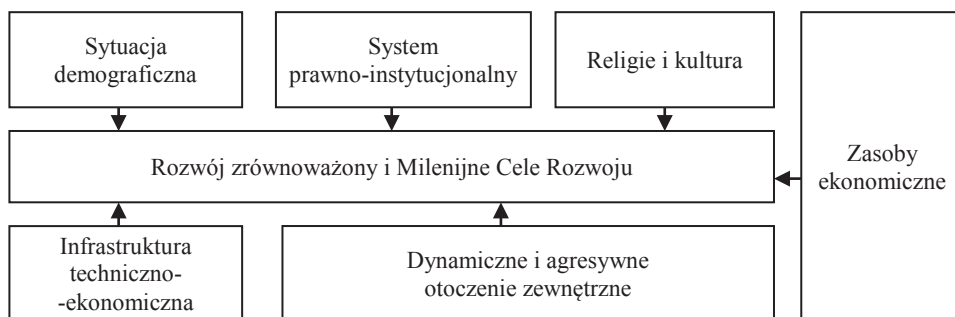
1. ustanowieniem Nowego Ładu Ekonomicznego korzystniejszego dla krajów biednych,
2. wsparciem finansowo-kapitałowym dla krajów najbiedniejszych,
3. łatwiejszym upowszechnianiem nowych rozwiązań techniczno-technologicznych na świecie,
4. ułatwieniami w dostępie do technologii BAT sprzyjającymi ochronie środowiska przyrodniczego i racjonalizacji eksploatacji jego zasobów,
5. tworzeniem systemu sprawiedliwszej dystrybucji niektórych produktów na świecie (np. żywności, lekarstw).

W innym przypadku obserwować będziemy pogłębianie się dysproporcji rozwojowych i rozszerzanie obszarów biedy na świecie. Obecnie w wielu środowiskach nieobcy jest pogląd, że muszą być biedni, aby inni mogli żyć dostatnio. Oznacza to akceptację tezy, że dysproporcje dochodowe są naturalnym elementem rozwoju i determinantą dalszego rozwoju.

3. Podsumowanie. Demograficzne i inne podstawy zagrożeń dla środowiska przyrodniczego w XXI stuleciu

Realizacja Milenijnych Celów Rozwoju uzależniona jest od wielu czynników i barier, takich jak: (1) sytuacja demograficzna, (2) istniejące systemy prawno-instytucjonalne, (3) religie i kultura, (4) dostępne zasoby ekonomiczne, (5) istniejąca infrastruktura techniczno-ekonomiczna oraz (6) dynamiczne i agresywne otoczenie zewnętrzne (por. rys. 1).

Podstawowym problemem, którego nie podejmuje się, prezentując milenijne cele rozwoju oraz analizując możliwości ich skutecznej realizacji, jest zmiana sytu-

Rys. 1. Czynniki i bariery realizacji Milenijnych Celów Rozwoju oraz strategii rozwoju zrównoważonego

Źródło: opracowanie własne.

acji demograficznej świata. Prognozy demograficzne są dość precyzyjne, ale istotne są w nich założenia wyjściowe. Jeżeli przyjmie się, że w wyniku redukcji liczby urodzeń globalny współczynnik urodzeń będzie lekko malał, to w roku 2050 na świecie będzie żyło 9,1 miliarda ludzi. W innym scenariuszu wzrost globalnego wskaźnika rodności kobiet o ½ dziecka oznaczać będzie zwiększenie globalnej populacji do poziomu 10,6 miliarda osób. Najbardziej dramatyczny jest scenariusz oparty na założeniu, że w kolejnych latach utrzyma się współczynnik dzietności z 2005 roku. Wówczas w roku 2050 liczba ludności świata przekroczy poziom 11,7 miliarda osób. Wszystkie te scenariusze oznaczają mniej lub bardziej gwałtowny wzrost antropopresji na kuli ziemskiej. Ekosystemy nie są w stanie wytrzymać żadnej z wyżej zarysowanych ścieżek zmian demograficznych. Ponieważ nie ma możliwości występowania scenariusza „zerowego wzrostu”, należy podejmować działania, które doprowadzą do spadku globalnego współczynnika dzietności o ½ dziecka na kobietę. W efekcie ludność świata zmieni się z poziomu około 6,8 miliarda osób w roku 2010 do 7,7 miliarda osób w 2050 roku.

Problemy demograficzne nie polegają tylko na wzroście ogólnej liczby ludności zamieszkującej kulę ziemską, ale jeszcze w większym zakresie na nierównomiernym przestrzennie rozkładzie przyrostu. Najszybsze tempo przyrostu ludności w prognozowanym okresie będzie miało miejsce w krajach afrykańskich, które obecnie reprezentują obszar najpoważniejszej biedy.

Słabo rozwinięte regiony współczesnego świata reprezentują kraje i społeczeństwa charakteryzujące się brakiem jakichkolwiek lub archaicznymi systemami prawnoinstytucjonalnymi. Często niedostatki te generują wysoki poziom i szeroki zakres negatywnych zjawisk objętych Milenijnymi Celami Rozwoju. Stworzenie nowoczesnych rozwiązań prawnoinstytucjonalnych jest często w tych krajach utrudniane przez interesy polityczne, układy społeczno-kulturowo-religijne czy ekonomiczne interesy wielkich korporacji międzynarodowych. W wielu społeczeństwach nigdy nie było nawet załączków rozwiązań demokratycznych, a istniejące nierówności społeczno-dochodowe traktowane są jako naturalny element ich funkcjonowania.

Potężną barierą na drodze skutecznej realizacji Milenijnych Celów Rozwoju są systemy religijne i zachowawcze elementy kultury. Religie, wbrew głośzonym czasami poglądom, nie są zainteresowane we wprowadzaniu zmian czy likwidacji określonych negatywnych zjawisk, takich jak na przykład analfabetyzm, dyskryminacja kobiet czy nadumieralność niemowląt. Istnienie takich zjawisk jest podstawą ogromnych wpływów religii i źródłem władzy kapłanów nad ludźmi. Wprowadzenie nowych rozwiązań wywołałoby erozję tej władzy i wpływów. Religie konkurują ze sobą o wyznawców. Współpracują jednak w walce z nowymi rozwiązaniami cywilizacyjnymi.

Zasoby ekonomiczne są podstawą realizacji zarówno Milenijnych Celów Rozwoju, jak i strategii zrównoważonego rozwoju. Zasoby takie obejmują zasoby ludzkie, rzeczowe, przyrodnicze, informacyjne oraz kulturowe, co w wymiarze kapitałowym oznacza kapitał ludzki, kapitał antropogeniczny, kapitał naturalny (Natury),

wiedzę (kapitał intelektualny) oraz kapitał społeczny. Najpilniejsze potrzeby finansowe krajów ubogich i biednych społeczności wynoszą obecnie około 160–200 miliardów dolarów rocznie. Faktyczna pomoc pochodząca z wielu źródeł wynosi około 70–80 miliardów dolarów. Dla przykładu, koszty wojny w Iraku i Afganistanie ponoszone przez państwa okupujące te kraje wynoszą według nieoficjalnych źródeł około 250 miliardów dolarów rocznie. Te dysproporcje świadczą o braku woli, aby skutecznie realizować Milenijne Cele Rozwoju.

Kraje słabo rozwinięte nie dysponują również dostatecznymi możliwościami (potencjałem) w zakresie infrastruktury techniczno-ekonomicznej. Rozwój zrównoważony wymaga odpowiednio rozwiniętej infrastruktury. Zjawiska opisane przez Milenijne Cele Rozwoju dowodzą natomiast, że tego typu infrastruktura nie istnieje w ogóle lub jest w niedostatecznym zakresie. Nie da się jej rozwinąć bez rozwiązania w znaczącym rozmiarze wyzwań milenijnych.

Szczególnie mało kontrolowanym czynnikiem wpływającym na Milenijne Cele Rozwoju i zrównoważony rozwój jest dynamiczne i agresywne otoczenie zewnętrzne. W stosunku do krajów i regionów biednych oznacza ono kraje rozwinięte, globalne korporacje czy siły polityczne. Są one wszystkie zainteresowane eksploatacją tej przestrzeni społeczno-ekonomicznej niż jej rozwojem. Aby utrzymać wysoki poziom dobrobytu społeczno-ekonomicznego oraz trwałość rozwoju ekonomicznego, zaawansowane gospodarki wymagają dla siebie istnienia zaplecza zasobowego, którego w ich krajach brakuje. Z tego powodu, pomimo różnorodnych deklaracji politycznych, nie obserwuje się zaawansowania działań mających zintensyfikować realizację Milenijnych Celów Rozwoju. Dostępne, kontrolowane i tanie zasoby surowców, dość chłonne i niekoniecznie o wysokich wymaganiach jakościowych rynki zbytu dla produktów konsumpcyjnych wspierają rozwój gospodarki macierzystej. Rozgrywanie nowego politycznego i ekonomicznego porządku (ładu) świata uważa się czasami nie tylko za negatywny wymiar procesów globalizacji, ale wręcz za formę ekspansji neokolonialnej realizowanej przez największe centra ekonomiczno-polityczne współczesnego świata.

Może to być jednak dość zgubna „filozofia” postępowania. Będzie bowiem prowadzić do mniej pożądanego scenariusza globalizacji, charakteryzującego się pogłębianiem różnic dochodowych w świecie, narastaniem napięć i konfliktów politycznych, prowadzących do rewolucji i wojen, rozszerzania wpływów skrajnych poglądów politycznych i globalnego terroryzmu. W wymiarze ekologicznym takie zjawiska prowadzą do nasilenia się antropopresji środowiskowej. Strategia rozwoju zrównoważonego pozostaje zatem jedną z niewielu bezpiecznych alternatyw. Należy jednak pamiętać o jednym zasadniczym wniosku. Nie ma możliwości skutecznego upowszechnienia strategii zrównoważonego rozwoju w skali globalnej oraz jej realizacji bez wcześniejszego rozwiązania problemów znajdujących się w zakresie Milenijnych Celów Rozwoju. Nie ma zatem możliwości odniesienia odpowiednich sukcesów w zakresie racjonalnego korzystania z zasobów środowiska przyrodniczego i ochrony jego komponentów oraz elementów bez uprzedniego rozstrzygnięcia tak elementarnych wyzwań, o jakich mówią Milenijne Cele Rozwoju.

Literatura

- Czaja S., 2007, *Milenijne Cele Rozwoju – wsparcie rozwoju zrównoważonego czy globalna fikcja*, [w:] *Rozwój – godność człowieka – gospodarowanie – poszanowanie przyrody*, PWE, Warszawa, s. 125–146.
- Czaja S., Becla A., 2002, 2007, *Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.
- Dijkstra A.G., Platenga J. (red.), 2003, *Ekonomia i pleć*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- My ludy: rola Narodów Zjednoczonych w dwudziestym pierwszym wieku*, 2000, Raport Sekretarza Generalnego, Organizacja Narodów Zjednoczonych, A/54/2000, 27 marca 2000, New York.
- Poskrobko B. i in., 2007, *Ochrona biosfery*, PWE, Warszawa.
- Sachs J., 2006, *Koniec z nędzą. Zadanie dla naszego pokolenia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- The Millennium Development Goals Report*, 2015, United Nations, New York.
- The Sustainable Development Goals Report*, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, United Nations, New York.
- Wiąckowski S., Wiąckowska I., 1999, *Globalne zagrożenia środowiska*, WSP, Kielce.